

Francisco Javier Moreno Gálvez¹

Δημοκρατία και συμμετοχή στην ψηφιακή εποχή

Τα νέα δικαιώματα της ψηφιακής πολιτειότητας

Μετάφραση Μαριλεία Τίλλη

Περίληψη

Οι νέες τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών (ΤΠΕ) εισέρχονται όλο και περισσότερο σε όλους τους τομείς της ζωής μας, καθώς και στην πολιτική, δηλαδή στις μορφές οργάνωσης και συμμετοχής του συνόλου της κοινωνίας στα κοινά. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι σημαντικό να εστιάσουμε στην έννοια της «ψηφιακής δημοκρατίας», την οποία συναντούμε σε πολλά οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά πεδία. Η άσκηση της δημοκρατίας, και κατ' επέκταση της πολιτειότητας που τη δημιουργεί, καλείται πλέον να διευρύνει το πεδίο της δραστηριότητάς της λόγω των μεταβολών που συντελούνται στον δημόσιο χώρο, ο οποίος πλέον αποκτά μια ευρύτερη ψηφιακή διάσταση που επηρεάζεται από τις αντιθέσεις μεταξύ τάσεων ιδιωτικοποίησης και απελευθέρωσης. Όλα αυτά οφείλουν να μας οδηγήσουν σε μια αναθεώρηση του εύρους των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και, ιδίως, σε μια επικαιροποίηση του δικαιώματος στην επικοινωνία, στο πλαίσιο του οποίου η ιδιοποίηση των νέων τεχνολογιών διαδραματίζει κομβικό ρόλο.

Λέξεις κλειδιά: κοινωνία της πληροφορίας, τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών, κοινωνική ιδιοποίηση των νέων τεχνολογιών, ψηφιακή πολιτειότητα, δικαίωμα στην επικοινωνία.

¹ Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Μαδρίτης Κάρλος III και μέλος της Διεπιστημονική Ομάδα Σπουδών στην Επικοινωνία, την Πολιτική και την Κοινωνική Αλλαγή (COMPOLITICAS – Πανεπιστήμιο της Σεβίλλης). Το άρθρο δημοσιεύεται στο πλαίσιο του προγράμματος «Κυβερνοακτιβισμός, Ψηφιακή Πολιτειότητα και Νέα Αστικά Κινήματα», CSO2016-78386-P.

Επιχειρώντας να αναλύσουμε τον αντίκτυπο των νέων τεχνολογιών στους τρόπους έκφρασης της πολιτειότητας (λογικές συνύπαρξης, παραγωγής, κατανάλωσης, πολιτικής συμμετοχής, κοινωνικοποίησης, κ.λπ.) καθώς και στην αναδιαμόρφωση του δημόσιου χώρου, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια σύγκρουση μεταξύ δύο ακραίων και φαινομενικά ασυμφιλίωτων θέσεων. Αφενός, υπάρχουν ορισμένοι που αντιλαμβάνονται τη δυναμική των νέων τεχνολογιών ως ρήξη και αναπόφευκτη πρόοδο προς ένα καλύτερο βιοτικό επίπεδο και, αφετέρου, κάποιοι που βλέπουν μόνο τις καταστροφικές συνέπειες της τεχνολογίας για τις κοινωνικές δομές που παράγουν και παράγονται από την τεχνολογική ανάπτυξη, πάντα με βάση το μοτίβο της «κυριαρχίας». Μία από τις θεωρητικές συζητήσεις που απασχολούν αυτή τη στιγμή τον ερευνητικό μας κλάδο αφορά τις διχοτομίες μεταξύ των περιορισμών και των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογιών, ιδίως σε σχέση με τις μορφές κοινωνικής ιδιοποίησης και τη χρήση των τεχνολογικών μέσων από τους πολίτες.

Για να αντιμετωπίσουμε τις προκλήσεις που ανακύπτουν από αυτές τις διχοτομίες θα χρησιμοποιήσουμε το επιστημολογικό πλαίσιο της κριτικής θεωρίας, το οποίο είναι αρκετά ευρύ, ολοκληρωμένο και μη απλουστευτικό. Υπό αυτό το πρίσμα, επανερχόμαστε στην πρόταση των Robins και Webster (1999: 4-5) ότι θα πρέπει να εξετάσουμε τις νέες τεχνολογίες με βάση μια διττή προσέγγιση, τόσο πολιτική όσο και ιστορική:

- Η πολιτική διάσταση έρχεται σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις που έχουν εξετάσει την τεχνολογία ως ένα κοινωνικά ουδέτερο φαινόμενο, δεδομένου ότι η τεχνολογία εμπεριέχει πάντοτε τις κοινωνικές σχέσεις εντός των οποίων αναπτύσσεται και, κατά συνέπεια, εμπεριέχει και σχέσεις εξουσίας. Οι τεχνολογικές αλλαγές εγγράφονται στο ευρύτερο πλαίσιο των μεταβολών στις σχέσεις εξουσίας των τηλεπικοινωνιών και των νέων τεχνολογιών. Οι εν λόγω μεταβολές οδηγούν σε αλλαγές ταυτότητας και αναδεικνύουν τοπικές μορφές αντίστασης αλλά, ταυτόχρονα, κατασκευάζουν και έναν καλύτερα οργανωμένο καπιταλισμό, ο οποίος χρησιμοποιεί τον έλεγχο των τεχνολογιών και την εμπειρία του για να ανεχτεί, να αντικρούσει, να απορροφήσει, να εμπορευματοποιήσει ή να

αγνοήσει τις εν λόγω μορφές αντίστασης (Mosco, 2009: 59). Κατά συνέπεια, θα πρέπει να επιδιώξουμε να υιοθετήσουμε μια πιο σύνθετη προσέγγιση απέναντι στη λειτουργία της εξουσίας, χωρίς να εστιάζουμε αποκλειστικά και μόνο σε δομικές προσεγγίσεις ή στην έκφραση της πλήρους αυτονομίας των υποκειμένων.

- Η ιστορική προσέγγιση είναι απαραίτητη ώστε να κατανοήσουμε την πορεία των σύγχρονων κοινωνιών και να αναδείξουμε τη συνέχεια μεταξύ της σύγχρονης εποχής και του συστήματος που εγκαθιδρύθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Έτσι, κατανοούμε ότι η πληροφοριακή επανάσταση ή η παγκόσμια οικονομία της πληροφορίας δεν αποτελούν παρά μια συνέχεια της καπιταλιστικής κινητοποίησης της κοινωνίας: «*the technologies are new, the social visions that they generate tend to be surprisingly conservative*» [παρότι οι τεχνολογίες είναι νέες, τα κοινωνικά οράματα που έχουν δημιουργήσει τείνουν να είναι φοβερά συντηρητικά]² (Robins και Webster, 1999: 5).

1. Η αναδιαμόρφωση του δημόσιου χώρου και η ανάδυση της ψηφιακής πολιτειότητας

Η χρήση των νέων τεχνολογιών από τις κοινωνίες μας πολλαπλασιάζεται και εντατικοποιείται καθημερινά. Κατά συνέπεια, ορισμένοι ερευνητές έχουν επιχειρήσει να εντοπίσουν τα χαρακτηριστικά του επικοινωνιακού οικοσυστήματος που μας περιβάλλει και ενέχει νέες μορφές κατανόησης των κοινωνικών σχέσεων και αντίληψης του χώρου και του χρόνου, της ταχύτητας, της απόστασης ή της εγγύτητας (Martín Barbero, 2002b, σελ. 6). Σε αυτό το νέο οικοσύστημα, το διαδίκτυο λειτουργεί ως ένα νέο κοινωνικό υπόστρωμα του δημόσιου χώρου, το οποίο συμπεριλαμβάνει νέους τρόπους διάδοσης επίκαιρου περιεχομένου που συνδέονται με νέες μορφές και συλλογικούς χώρους, με αποτέλεσμα τα όρια ανάμεσα στην οικιακή και την δημόσια σφαίρα να γίνονται πλέον δυσδιάκριτα και να δημιουργούνται νέες ψηφιακές κοινωνικότητες (Granjon και Le Foulgoc, 2011,

² ΣτΜ: Οι μεταφράσεις των παραθεμάτων των Robins και Webster αντλούνται από την ελληνική μετάφραση του βιβλίου τους «Η εποχή του τεχνοπολιτισμού, από την κοινωνία της πληροφορίας στην εικονική ζωή», μετάφραση Κάτια Μεταξά, Εκδόσεις Καστανιώτης, 2002.

σελ. 35-36). Σε αυτό το πλαίσιο, η συζήτηση για την ψηφιακή πολιτειότητα συνδέεται με μια σειρά προβλημάτων που σχετίζονται με το λεγόμενο «ψηφιακό χάσμα» (ως νέο δομικό παράγοντα του κοινωνικού αποκλεισμού) και την αναθεώρηση δικαιωμάτων λόγω των αλλαγών που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση και οδηγούν στη μεταβολή των συνθηκών υπό τις οποίες ορίζεται και ασκείται η πολιτειότητα (επίσημα δικαιώματα, κοινωνικές πρακτικές και ψυχολογική διάσταση) (Sassen, 2003, σελ. 87-88).

Συνεπώς, μια από τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο τομέας της έρευνας των επικοινωνιών σχετίζεται με την κατανόηση των νέων μορφών οργάνωσης και λειτουργίας του δημόσιου χώρου, την ανάδυση νέων προβληματικών και αντιφάσεων, καθώς και τον επαναπροσδιορισμό των δημόσιων πολιτικών, όπου οι τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών διαδραματίζουν πλέον κομβικό και διαθεματικό ρόλο. Θα εστιάσουμε στις αλλαγές που συντελούνται στο μακροκοινωνικό επίπεδο και επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή και ασκείται η πολιτειότητα, λαμβάνοντας υπόψη την τρέχουσα δομική κρίση η οποία έχει εντείνει την αμφισβήτηση των παραδοσιακών μορφών συμμετοχής των πολιτών. Υπό αυτό το καθεστώς κρίσης, οι νέες τεχνολογίες έχουν αναδειχθεί σε κεντρικούς φορείς τόσο της έκφρασης της κοινωνικής δυσαρέσκειας όσο και της ανάδειξης εναλλακτικών που βασίζονται σε πιο ευέλικτες και οριζόντιες πρακτικές.

Στο πλαίσιο της παρούσας κρίσης, οι διαδικασίες εμπορευματοποίησης της δημόσιας σφαίρας, η οποία όπως είπαμε έχει επεκταθεί πλέον και στον ψηφιακό χώρο, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία. Αυτό συμπεριλαμβάνει μια σειρά από διαδικασίες εμπορευματοποίησης, ιδιωτικοποίησης και απελευθέρωσης, οι οποίες αναμένεται να πρωταγωνιστήσουν στο κοινωνικοοικονομικό μέλλον των σύγχρονων κοινωνιών, με βάση ένα παραδοσιακό σχήμα αντίφασης και σύγκρουσης, το οποίο προκύπτει από τους ίδιους τους επικαθορισμούς αυτών που στην μαρξιστική θεωρία ονομάζονται διαδικασίες πραγματικής υπαγωγής της κοινωνίας στο κεφάλαιο. Με άλλα λόγια, βρισκόμαστε ενώπιον του φαινομένου που ο Martín Barbero ήδη είχε ορίσει από τη δεκαετία του 1990 ως «κουλτούρα της ιδιωτικοποίησης», η οποία συνεπάγεται την οικονομική αποθέωση της αγοράς ως φορέα διαμεσολάβησης, την πολιτική επικράτηση της λογικής της ανταλλαγής και της διαπραγμάτευσης συμφερόντων και την πολιτισμική ταύτιση της αυτονομίας

του υποκειμένου με την ιδιωτικότητα και την κατανάλωση (Martín Barbero, 2002a, σελ. 240). Συμπληρωματικά, αναπτύσσονται τάσεις που θα οδηγήσουν στην περαιτέρω απαξίωση και απώλεια της ποιότητας της δημοκρατίας, όπως είναι για παράδειγμα η σταδιακή απομάκρυνση μεταξύ εκπροσώπων και εκπροσωπούμενων, η αδιαφάνεια και η υπερβολική τυπολατρία και τελετουργισμός των μορφών εκπροσώπησης, η απογοήτευση λόγω της αδυναμίας της δημόσιας εξουσίας να προβεί στον δημοκρατικό έλεγχο της οικονομίας, η αποδυνάμωση των κοινωνικών δεσμών και της κοινωνικής συμμετοχής ως αποτέλεσμα του αυξανόμενου ατομικισμού, ή η απώλεια της αξιοπιστίας των κυβερνήσεων και η δυσπιστία απέναντι στην ικανότητά τους να επιλύουν προβλήματα (Subirats, 2002, σελ. 92-92).

Υπάρχει η ελπίδα ότι οι νέες τεχνολογίες θα συμβάλουν στην αντιμετώπιση αυτών των νέων προκλήσεων στο πλαίσιο της νέας τάξης πραγμάτων. Οι νέες τεχνολογίες υπόσχονται μια σειρά δυνατοτήτων στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο, μεταξύ των οποίων η δυνατότητα επαναπροσδιορισμού των μορφών κοινωνικοποίησης στην ιδιωτική σφαίρα και τους δημόσιους χώρους, η μείωση του φαινομένου του ελλείμματος δημοκρατίας και της αδιαφορίας των πολιτών (που πλήττει κυρίως τις δυτικές κοινωνίες), καθώς και η ενίσχυση των διαδικασιών ανάπτυξης, επικαιροποίησης και βελτίωσης των δυνατοτήτων δημοκρατικής συμμετοχής. Όμως, θα πρέπει να τονιστεί ότι η τεχνολογική καινοτομία δεν συνεπάγεται απαραίτητα σημαντικές και θετικές αλλαγές για τα δημοκρατικά συστήματα οργάνωσης. Αντιθέτως, ανατρέχοντας στην Ιστορία διαπιστώνουμε ότι οι ελπίδες υπέρβασης των κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών και οικονομικών συγκρούσεων μέσω των νέων τεχνολογιών όχι μόνο συνεπάγονται την αναδιατύπωση των θεωριών περί διάχυσης που αναδύθηκαν στο πλαίσιο παλαιότερων τεχνολογικών επαναστάσεων αλλά οδηγούν, όπως ήδη αναφέραμε, και σε μια ιδεολογική μυθοποίηση φορτισμένη με εργαλειακό ορθολογισμό. Η Ιστορία των επικοινωνιών μας προσφέρει αναρίθμητα παραδείγματα όπου η πρόοδος της επικοινωνίας οδηγεί σε ενίσχυση των σχέσεων κυριαρχίας και εξάρτησης: *«It constitutes a long historical Project that has taken a variety of forms: the Benthamite Panopticon; the Taylorist-Fordist factory; the dream of the World Brain; and now the vision of the global network Society»* [Πρόκειται για ένα μακροχρόνιο ιστορικό σχέδιο που έχει προσλάβει διάφορες μορφές: το Πανοπτικόν

του Bentham, το τειλορικό-φορντικό εργοστάσιο, το όραμα του Παγκόσμιου Εγκεφάλου και τώρα το όραμα της παγκόσμιας δικτυακής κοινωνίας] (Robins και Webster, 1999, σελ. 129).

Κατά συνέπεια, βρισκόμαστε ενώπιον μιας ακόμη από τις διχοτομίες που ενέχει το ζήτημα που μας απασχολεί, αυτή των δυνατοτήτων και των περιορισμών των νέων τεχνολογιών για την πολιτική και κοινωνική πρόοδο. Για να προσεγγίσουμε τη σχέση μεταξύ των νέων τεχνολογιών και της δημοκρατικής καινοτομίας μπορούμε να ανατρέξουμε στον πίνακα που προτείνει ο Subirats. Ο πίνακας αυτός μας επιτρέπει να αναλύσουμε τον βαθμό στον οποίο οι νέες τεχνολογίες μπορούν να συμβάλουν στις διαδικασίες επικαιροποίησης και βελτίωσης της δημοκρατίας, επιλύοντας κάποια προβλήματα, επιδεινώνοντάς τα, ή δημιουργώντας άλλα που δεν είναι σε θέση να επιλύσουν οι νέες τεχνολογίες:

Πίνακας 1. Διαδικασίες δημοκρατικής καινοτομίας και χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών

Χρήση ΤΠΕ			
		Policy	Polity
Βαθμός δημοκρατικής καινοτομίας και αποδοχής συμμετοχικών και πλουραλιστικών διαδικασιών	Χαμηλός	1. Καταναλωτικοί μηχανισμοί	2. Μεταβολές του δημοκρατικού ελιτισμού
	Υψηλός	3. Πλουραλιστικά δίκτυα και παροχή υπηρεσιών	4. Διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας

Πηγή: Subirats (2002)

Αυτή η ταξινόμηση μας επιτρέπει να εξετάσουμε τις διάφορες διαδικασίες ενσωμάτωσης των νέων τεχνολογιών στις μορφές πολιτικής οργάνωσης σε συνάρτηση με τον βαθμό δημοκρατικής καινοτομίας στον οποίο αντιστοιχούν, κάνοντας μια διάκριση ανάμεσα στον τομέα της διοίκησης και ρύθμισης (*policy*) και στον τομέα των σχέσεων μεταξύ θεσμών και πολιτών (*polity*). Όταν υπάρχει χαμηλός βαθμός δημοκρατικής καινοτομίας, προωθείται ένα καταναλωτικό μοντέλο όπου ο πολίτης νοείται ως «πελάτης» που, χάρη στις νέες τεχνολογίες,

μπορεί πλέον να έχει πρόσβαση σε περισσότερες και καλύτερες πληροφορίες ώστε να ασκεί πληρέστερα και αποτελεσματικότερα τις δυνατότητες επιλογής του, βελτιώνοντας τη σχέση μεταξύ πολιτών και διοίκησης στο πλαίσιο της λεγόμενης «ηλεκτρονικής διακυβέρνησης». Από την άλλη, στο πολιτικό πεδίο, σημειώνονται αλλαγές στις μορφές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας των ελίτ μέσω της χρήσης των νέων τεχνολογιών, αλλά με σκοπό να ενισχυθεί η νομιμοποίηση των κυβερνητικών θεσμών και το ίδιο το κομματικό σύστημα, επιχειρώντας να μειωθεί η αίσθηση απόστασης μεταξύ εκείνων που αποφασίζουν και εκείνων τους οποίους ισχυρίζονται ότι εκπροσωπούν μέσω της βελτίωσης της εσωτερικής λειτουργίας των θεσμών, της πληροφόρησης των πολιτών για τις ενέργειες των εν λόγω θεσμών και των δυνατοτήτων διάδρασης μεταξύ θεσμών και πολιτών. Η κατεύθυνση όμως της πληροφόρησης είναι μονομερής και ελέγχεται κεντρικά. Και οι δύο επιλογές είναι συντηρητικές και δεν υπηρετούν τους σκοπούς της δημοκρατικής καινοτομίας, δεδομένου ότι δεν επιλύουν το πρόβλημα της αποστασιοποίησης των πολιτών ούτε ενισχύουν τη διαφάνεια και τη δημοκρατική συμμετοχή μέσω των νέων τεχνολογιών. Αντιθέτως, η χρήση της τεχνολογίας θα μπορούσε εντέλει να ενισχύσει την ικανότητα ελέγχου και εξουσίας των θεσμικών ελίτ, στόχος των οποίων είναι να νομιμοποιηθούν εκ νέου μέσω της καινοτομίας αλλά πολιτικά συντηρητικής χρήσης των νέων τεχνολογιών (ο.π., σελ.100-114).

Ενόψει αυτών των διαδικασιών, που κάθε άλλο παρά αποσκοπούν να μεταβάλλουν τις παραδοσιακές ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των ελίτ και των πολιτών, τα πλουραλιστικά πρότυπα και τα πρότυπα άμεσης δημοκρατίας εκφράζουν προβληματισμούς που σχετίζονται με την ποιότητα της συμμετοχής και τη δυνατότητα εμπλοκής των πολιτών στα κοινά. Με βάση μια λογική υπέρβασης των ορίων που επιβάλλει η φιλελεύθερη πολιτική παράδοση επικαλούμενη το ανέφικτο της άμεσης ή συνελευσιακής δημοκρατίας, οι νέες τεχνολογίες θα μπορούσαν να συμβάλουν στη δημιουργία ενός πλεγματοειδούς πλουραλισμού (*pluralismo reticular*) που προωθεί την κοινωνική αυτονομία δημιουργώντας μια νέα μορφή πολιτειότητας η οποία υπερβαίνει τους κρατικούς ή δημόσιους θεσμούς (C2G - *citizen to government*) και αντλεί τις αξίες της από ένα σταδιακά υφαινόμενο πλέγμα πολιτικής συμμετοχικότητας (C2C - *citizen to citizen*). Συνεπώς, καλούμαστε να επαναπροσδιορίσουμε τους υπάρχοντες δημοκρατικούς θεσμούς υπό το πρίσμα των δυνατοτήτων που προκύπτουν από τις νέες μορφές

κυβερνοδημοκρατίας, χωρίς να παραγνωρίζουμε ότι, προφανώς, όλα τα συστήματα σχέσεων ενέχουν εντάσεις κατά την κατανομή της εξουσίας και ότι η χρήση των νέων τεχνολογιών εντός διαδικασιών με υψηλό βαθμό δημοκρατικής καινοτομίας οδηγεί σε νέες μορφές ιεραρχίας. Η συγκρότηση αυτών των ιεραρχιών θα είναι το αποτέλεσμα της διαμάχης μεταξύ δημόσιων και εταιρικών φορέων, με ολοένα μεγαλύτερη βαρύτητα στο διαδίκτυο, και του αυξανόμενου πλέγματος πολιτικής συμμετοχικότητας που δημιουργεί νέες κοινότητες, φυσικές ή εικονικές, αναπτύσσοντας νέες ταυτότητες, νέους δημόσιους χώρους και σφαίρες και ενισχύοντας την πολιτική αναστοχαστικότητα (*reflexivity*) και τις νέες κοινωνικές αυτονομίες (ο.π. σελ.15-19). Μέχρι στιγμής, φαίνεται ότι η πλέον εξελιγμένη εκδοχή είναι αυτή που έχει να κάνει περισσότερο με την ανάπτυξη υπηρεσιών μέσω των νέων τεχνολογιών (ηλεκτρονική διοίκηση), ή με τις ανάγκες νομιμοποίησης της τρέχουσας τάξης πραγμάτων, και όχι με την αξιοποίηση των νέων μορφών συμμετοχής και ριζικής δημοκρατίας που προσφέρει η τεχνολογική ανάπτυξη.

Συγκρίνοντας τα μοντέλα του Subirats, μας δίνεται η δυνατότητα να προσεγγίσουμε πληρέστερα τη συζήτηση του κατά πόσον οι νέες τεχνολογίες αποτελούν απειλή (εικονικοποίηση, θεαματικοποίηση και εμπορευματοποίηση της πολιτικής) ή ευκαιρία (ενίσχυση της επικοινωνίας και της διαφάνειας για τον έλεγχο των δημοκρατικών θεσμών και της λειτουργίας των μέσων ενημέρωσης) για τη δημοκρατία. Μεταξύ των δύο θέσεων δημιουργείται ένα κλασσικό δίπολο μεταξύ καταστροφολόγων και φανατικών υπερμάχων του ψηφιακού. Για να υπερβούμε αυτή τη διχοτομία, αρκεί να προσεγγίσουμε τον νέο δημόσιο χώρο ως ένα πεδίο πάλης που καθορίζεται από τις κοινωνικές σχέσεις εξουσίας εντός των οποίων αναδύονται νέα δικαιώματα για τους πολίτες στο τεχνολογικό περιβάλλον. Πρόκειται για μια αντιφατική διαδικασία στο πλαίσιο της οποίας, αφενός, βρισκόμαστε ενώπιον μιας κρίσης της έννοιας της «δημόσιας υπηρεσίας» και μιας σταδιακής κατάλυσης των κοινωνικών δεσμών εξαιτίας της πίεσης των διαδικασιών υπαγωγής που χρησιμοποιεί το κεφάλαιο και επηρεάζουν τις δυνατότητες και τα όρια της πολιτικής συμμετοχής και, αφετέρου, αναδύονται νέες μορφές διαλόγου και χώροι έκφρασης και χειραφέτησης ατόμων και κοινωνικών ομάδων που παραδοσιακά είχαν αποκλειστεί από τα συμβατικά μέσα και που πλέον, μέσω του ψηφιακού χώρου, αποκτούν την πολιτική ορατότητα που είχαν

στερηθεί (Sierra Caballero, 2013, σελ. 24).

2. Ο επαναπροσδιορισμός του δικαιώματος στην επικοινωνία στην ψηφιακή εποχή

Η αναφορά σε νέα πολιτειακά δικαιώματα στο πλαίσιο της ψηφιακής επανάστασης παραπέμπει αναπόφευκτα στις πολιτικές ψηφιακής συμπερίληψης, δεδομένου ότι δεν πρόκειται μόνο για μια μάχη κατά του ψηφιακού χάσματος υπό τη μορφή της πρόσβασης στις υποδομές των νέων τεχνολογιών αλλά και για ένα γνωσιακό χάσμα, το οποίο συνδέεται με το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο, καθώς και με το πολιτικό περιβάλλον εντός του οποίου αναπτύσσεται η εν λόγω πρόσβαση (Croni, 2013, σελ. 218-219). Σε έναν κόσμο όπου η πληροφορία είναι δύναμη και οι νέες τεχνολογίες καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό με τι και με ποιόν ερχόμαστε σε επαφή, ο ψηφιακός αποκλεισμός, η πρακτική/ υλική; αδυναμία πρόσβασης στις νέες τεχνολογίες ή η γνωσιακή αδυναμία χρήσης τους, οδηγεί σε κοινωνικό αποκλεισμό. Ακολουθώντας τον Bustamante Donas, θα μπορούσαμε να ορίσουμε την έννοια της ψηφιακής συμπερίληψης με βάση τρεις κύριες κατευθύνσεις. Αρχικά, ως διεύρυνση της έννοιας της πολιτειότητας, υπό την έννοια της δυνατότητας επικοινωνίας με τη διοίκηση μέσω των νέων τεχνολογιών και τη δημιουργία νέων μορφών κοινωνικής ιδιοποίησης της τεχνολογίας. Δεύτερον, από κοινωνικοοικονομικής άποψης, ως μια προσπάθεια καταπολέμησης του ψηφιακού αποκλεισμού ομάδων παραδοσιακά αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας, μέσω της προώθησης πολιτικών επαγγελματικής κατάρτισης. Τρίτον, ως ένα σύνολο πολιτικών εκπαίδευσης των πολιτών, με στόχο τη δημιουργία μιας συλλογικής νοημοσύνης που διασφαλίζει την αυτόνομη συμπερίληψη της κάθε χώρας σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο (Bustamante Donas, 2007, σελ. 20).

Υπό αυτή την έννοια, εφόσον ο ψηφιακός αποκλεισμός (η αδυναμία πρόσβασης ή η έλλειψη γνώσεων σχετικά με τη χρήση των νέων τεχνολογιών) συνεπάγεται τον κοινωνικό αποκλεισμό, η πλήρης άσκηση της πολιτειότητας μπορεί να διασφαλιστεί μόνο μέσω πολιτικών ψηφιακής συμπερίληψης και κατάρτισης των πολιτών, ώστε να είναι σε θέση να απολαύσουν τις δυνατότητες προσωπικής ολοκλήρωσης που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες. Παραδοσιακά, η ανισότητα

στην πρόσβαση και τη χρήση των νέων τεχνολογιών αντιμετωπίζεται από τη σκοπιά της πρόσβασης στις υποδομές. Ωστόσο, η διεκδίκηση και η επικαιροποίηση των δικαιωμάτων των πολιτών στην κοινωνία της πληροφορίας θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει αναγκαστικά και τις απαραίτητες πολιτικές και πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση του ελλείμματος γνωσιακών ικανοτήτων για την ιδιοποίηση των νέων τεχνολογιών με ελεύθερο και δημιουργικό τρόπο, υπερβαίνοντας την παθητική χρήση της τεχνολογίας ή τις χρήσεις που εξυπηρετούν εμπορικά συμφέροντα.

Έτσι λοιπόν, η διεκδίκηση του δικαιώματος στην επικοινωνία μετατρέπεται σε «λαϊτμοτίφ» της υπέρβασης του ψηφιακού και κοινωνικού αποκλεισμού, με σκοπό να καθοριστεί το σύνολο των αξιών, δικαιωμάτων και κοινωνικών δομών που συνοδεύουν τις νέες μορφές ψηφιακής πολιτειότητας. Αυτό το δικαίωμα δεν περιορίζεται στην απλή πρόσβαση στην πληροφορία, αλλά εστιάζει και στις δυναμικές τεχνολογικής ιδιοποίησης από τους πολίτες και τη δημιουργία ανοιχτών τεχνολογικών και κοινωνικών χώρων, ανεξάρτητων από τους νόμους της αγοράς. Το δικαίωμα στην επικοινωνία έχει οριστεί ως αναδυόμενο δικαίωμα (καθώς, παρότι εμπεριέχεται σε κάποιες κοινωνικές πρακτικές, δεν πρόκειται για ένα νομικά αναγνωρισμένο και κατοχυρωμένο δικαίωμα), το οποίο συμπεριλαμβάνει δράσεις στους παρακάτω τομείς που συνδέονται με την εξάπλωση των νέων τεχνολογιών:

- 1.** Ουσιαστική, ισότιμη και πλουραλιστική πρόσβαση στους νέους χώρους πληροφόρησης και επικοινωνίας για όλους και όλες. Υπέρβαση του ψηφιακού χάσματος, το οποίο δεν σχετίζεται μόνο με τις ανάγκες πρόσβασης αλλά και με την υπέρβαση κοινωνικοοικονομικών και τεχνολογικών ανισοτήτων.
- 2.** Διασφάλιση του δικαιώματος όλων των ανθρώπων για πρόσβαση στην πληροφορία, αλλά και στην παραγωγή πληροφοριών και τη μετατροπή τους σε γνώση. Αυτή η παραγωγική δυνατότητα διαφοροποιεί το δικαίωμα στην επικοινωνία από άλλα δικαιώματα, όπως η ελευθερία έκφρασης ή το δικαίωμα στην πληροφόρηση. Συνεπώς, δικαίωμα πρόσβασης στα μέσα και τον σχεδιασμό τους.

3. Διασφάλιση της πολιτισμικής πολυμορφίας του περιεχομένου και προστασία της παραδοσιακής γνώσης και σοφίας. Διασφάλιση της ποικιλίας περιεχομένου με στόχο την πλουραλιστική έκφραση σε όλες τις συζητήσεις και διαμεσολαβήσεις.
4. Εκπαίδευση με στόχο τη δημιουργική χρήση των πληροφορικών τεχνολογιών και την πλήρη ένταξη στα ψηφιακά δίκτυα μέσω ενεργών εκπαιδευτικών πολιτικών.
5. Προώθηση πολιτικών ψηφιακής συμπερίληψης που στοχεύουν σε παραδοσιακά αποκλεισμένες ομάδες, ξεπερνώντας την απλή, υλική και ατομική πρόσβαση και εστιάζοντας στην ανάπτυξη κοινοτήτων.
6. Προώθηση του ελεύθερου λογισμικού (software) και της ελεύθερης κυκλοφορίας της γνώσης, με στόχο τη δημιουργία μιας διασυνδεδεμένης δημόσιας σφαίρας.
7. Προστασία των χρηστών από την παραβίαση του δικαιώματός τους στην επικοινωνία (δηλαδή, να λαμβάνουν έγκυρη και αμερόληπτη πληροφόρηση) ή στην προσωπική τους ζωή/ιδιωτικότητά τους, το οποίο δεν συνδέεται μόνο με την παράνομη πρόσβαση σε προσωπικά δεδομένα αλλά και με την τακτική παρακολούθηση πρακτικών, προτιμήσεων και τάσεων στη χρήση των νέων τεχνολογιών, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα σύνολο ευαίσθητων δεδομένων που αγοράζουν οι εταιρείες.
8. Αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες με στόχο την πολιτική καινοτομία, μεταβαίνοντας από τις παραδοσιακές μορφές εκπροσώπησης προς νέες μορφές συμμετοχικής δημοκρατίας. Σύνδεση του δικαιώματος στην επικοινωνία με τα δικαιώματα που σχετίζονται με τη δημοκρατική συμμετοχή και τον πληροφοριακό και πολιτισμικό πλουραλισμό.
9. Συμμετοχή στις πολιτικές πληροφορικής και επικοινωνιών, καθώς και στον

σχεδιασμό και την αξιολόγηση τεχνολογιών που επηρεάζουν τη ζωή μας (Benítez, 2013, σελ. 97-99; Bustamante Donas, 2010, σελ. 5; Saffon 2007, σελ. 6-13, 19; Sierra Caballero, 2013, σελ. 47).

Όταν δεν προστατεύεται το δικαίωμα στην επικοινωνία υπονομεύεται η ουσιαστική άσκηση της πολιτειότητας. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η αναγνώριση του δικαιώματος στην επικοινωνία καλείται να αντιμετωπίσει ένα περιβάλλον όπου επικρατεί η κατάλυση του δημόσιου και η προώθηση εταιρικών συμφερόντων. Παρότι οι εντάσεις στον τομέα της δημόσιας πρόσβασης και της ιδιοποίησης των επικοινωνιακών πόρων δεν είναι πρωτόγνωρες -αρκεί να ανατρέξουμε στις συζητήσεις για τη Νέα Παγκόσμια Τάξη της Πληροφορίας (*New World Information and Communication Order*) στα τέλη του 1970- η δυναμική υπαγωγής του συνόλου της κοινωνίας που έχει επιβληθεί από το κεφάλαιο οδήγησε τα τελευταία χρόνια σε ένα κύμα ιδιωτικοποιήσεων των δημόσιων πόρων με ιδιαίτερη επίδραση στους τομείς της επικοινωνίας και του πολιτισμού. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν οι τρέχουσες συζητήσεις σχετικά με την ουδετερότητα του διαδικτύου, με στόχο τον επαναπροσδιορισμό των συζητήσεων σχετικά με την άνιση κατανομή των διαθέσιμων πληροφοριών όπου, πέρα από την υλική πρόσβαση, γίνεται διάκριση μεταξύ «σημαντικών στοιχείων» (*hard data*) που παρέχονται σε εταιρείες οι οποίες διαθέτουν τους απαραίτητους πόρους -η πρόσβαση στις ακαδημαϊκές πληροφορίες μέσω των επιστημονικών περιοδικών είναι ένα καλό παράδειγμα- και «ασήμαντων στοιχείων» (*trivial data*) που παρέχονται για οικιακή κατανάλωση μέσω των παραδοσιακών καναλιών πληροφόρησης (Robins και Webster, 1999, σελ. 124).

3. Η κοινωνική ιδιοποίηση των νέων τεχνολογιών ως συλλογική άσκηση του δικαιώματος στην επικοινωνία

Η ψηφιακή πολιτειότητα δεν έχει ακόμη αναγνωριστεί νομικά και, κατά συνέπεια, δεν αναγνωρίζεται επίσημα το δικαίωμα στην επικοινωνία εντός της κοινωνίας της πληροφορίας, του οποίου η προστασία επαφίεται σε έναν θεσμικό πολιτικό βολонταρισμό που συχνά περιορίζεται στην ανάπτυξη της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης. Ωστόσο, φαίνεται ότι αναδύονται νέες πρακτικές ιδιοποίησης των

νέων τεχνολογιών που υπερβαίνουν τις αγκυλώσεις και τους περιορισμούς των εν λόγω θεσμικών πρακτικών. Έτσι λοιπόν, η κοινωνική ιδιοποίηση των νέων τεχνολογικών αποκτά κεντρικό ρόλο για το δικαίωμα στην επικοινωνία. Εφόσον η πρόσβαση στις νέες τεχνολογίες απαιτεί ψηφιακούς πόρους και υποδομές, και εφόσον η χρήση τους απαιτεί από το κάθε άτομο ή κοινότητα να διαθέτει ψηφιακές δεξιότητες και πολιτισμικό κεφάλαιο ώστε να μπορέσει να εκμεταλλευτεί τις δυνατότητες της τεχνολογίας, η ιδιοποίηση επιφέρει μια πολιτισμική μεταμόρφωση του ατόμου -που εξατομικεύει τις τεχνολογίες και επηρεάζεται από αυτές μέσω της ιδιοποίησης- αλλά και του περιβάλλοντός του (Croni, 2013, σελ. 221-222). Εντούτοις, τόσο το δικαίωμα στην επικοινωνία όσο και η κοινωνική ιδιοποίηση των νέων τεχνολογιών εξαρτώνται και από την έκφραση άλλων δικαιωμάτων οικονομικής και πολιτικής φύσης, με τα οποία έχουν μια αναπόφευκτη σχέση. Η μελέτη της ανισότητας των τάξεων ως θεμελιώδης παράγοντας για την κατανομή, την πρόσβαση και την ικανότητα παραγωγής πληροφοριών έχει αποτελέσει ιστορική διεκδίκηση της πολιτικής οικονομίας της πληροφόρησης. Κατά συνέπεια, ανάλογα με τη θέση στην οποία βρίσκεται ο καθένας, μπορεί να βρεθεί στην πλευρά είτε των νικητών είτε των ηττημένων της πληροφοριακής επανάστασης (Webster, 1995, σελ. 77). Σημαντικό εργαλείο για αυτή τη συζήτηση αποτελεί η πρόταση του Hamelink ότι η διαδικασία πρόσβασης στις νέες τεχνολογίες, χρήσης και ιδιοποίησή τους θα πρέπει να προσεγγιστεί μέσω της έννοιας του «πληροφοριακού κεφαλαίου»:

η οικονομική δυνατότητα κάποιου να πληρώσει για τη χρήση ηλεκτρονικών δικτύων και υπηρεσιών πληροφόρησης, η τεχνική ικανότητα διαχείρισης των υποδομών των εν λόγω δικτύων, η διανοητική ικανότητα να φιλτράρει και να αξιολογεί την πληροφορία, καθώς και η ενεργή κινητοποίηση να αναζητά πληροφορίες και η ικανότητα να εφαρμόζει τις πληροφορίες αυτές σε κοινωνικές περιστάσεις (Hamelink, 2000, σελ. 91).

Η έννοια που εισήγαγε ο Hamelink επικαιροποιείται και συμπληρώνεται από τις προσεγγίσεις της γαλλικής παράδοσης της κοινωνιολογίας της χρήσης των νέων τεχνολογιών. Η παράδοση αυτή εστιάζει στην προβληματική της χρήσης των νέων τεχνολογιών με ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια της κοινωνικής ιδιοποίησης, ως ακρογωνιαίο λίθο μιας επιστημολογικής θέσης που επιτρέπει την ανάλυση των

νέων τεχνολογιών και έρχεται σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις που μιλούν για προσαρμογή, ενσωμάτωση ή αφομοίωση των τεχνολογικών μέσων από τα υποκείμενα³. Στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας των χρήσεων μπορούν να οριστούν πέντε συνθήκες πραγμάτωσης της ιδανικής κοινωνικής ιδιοποίησης, επιπλέον της προαπαιτούμενης πρόσβασης στα τεχνικά μέσα:

1. Τεχνική και γνωσιακή επάρκεια χρήσης των συσκευών.
2. Ουσιαστική ενσωμάτωση της χρήσης των τεχνολογιών στην καθημερινότητα του υποκειμένου.
3. Επαναλαμβανόμενη χρήση των τεχνολογικών μέσων ώστε να προσφέρονται δυνατότητες δημιουργίας (ενέργειες που παράγουν καινοτομία) στην κοινωνική πρακτική.
4. Διαμεσολάβηση στο πλαίσιο μιας κοινότητας πρακτικών/πράξης, που προκύπτει από την ανταλλαγή (παραγωγοί συλλογικής νοημοσύνης), τη μετάδοση και στήριξη μεταξύ υποκειμένων μάθησης.
5. Στο συλλογικό επίπεδο, η ιδιοποίηση συνεπάγεται την επαρκή εκπροσώπηση των χρηστών και των αναγκών τους από τους υπεύθυνους δημιουργίας δημόσιων πολιτικών και, ταυτόχρονα, ότι οι χρήστες θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στη διαδικασία καινοτομίας των εταιρειών (βιομηχανική παραγωγή και εμπορική διανομή) (Jauréguiberry και Proulx, 2011, σελ. 81-82).

Όταν αναφερόμαστε στην κοινωνική ιδιοποίηση των νέων τεχνολογιών υιοθετούμε μια κοινωνικοκριτική και δομική θεώρηση, η οποία λαμβάνει υπόψη της τη διυποκειμενική διαδικασία της κοινωνικής ιδιοποίησης της τεχνολογίας, τη δύναμη του *habitus* και τη δημιουργική ικανότητα της εμπειρίας των υποκειμένων και των

³ Ο Croni (2013) επαναπροσδιορίζει την έννοια της ιδιοποίησης με βάση τις προσεγγίσεις των Alexei Leontiev και Lev Vygotsky. Στη γαλλόφωνη παράδοση, οι Jauréguiberry και Proulx (2011, σελ. 28-29) τοποθετούν την έννοια της ιδιοποίησης στο πλαίσιο των θεωριών της κοινωνικής αυτονομίας των δεκαετιών του 1970 και 1980, σύμφωνα με τις οποίες η έννοια της ιδιοποίησης αντιστοιχεί σε μια διαμάχη που πηγάζει από την μαρξιστική προβληματική (ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής).

κοινωνικών δρώντων, καθώς και στις δομικές διαστάσεις της εξουσίας που οριοθετούν την αυτονομία των πολιτών (Sierra Caballero, 2013, σελ. 34; Marí και Sierra Caballero, 2007, σελ. 2). Η κοινωνική ιδιοποίηση αποτελεί έκφραση τόσο της προσωπικής ταυτότητας όσο και της κοινωνικής ταυτότητας του υποκειμένου υπό τη διττή μορφή αναγνώρισης τόσο της μοναδικότητας όσο και της ένταξης σε ένα κοινωνικό σώμα. Οι ψυχαγωγικές, επαγγελματικές ή λειτουργικές χρήσεις της τεχνολογίας κινούνται σε αυτό το φάσμα μεταξύ ατομικού και συλλογικού. Επιπλέον, η ιδιοποίηση ενέχει την έκφραση τόσο του ανήκειν όσο και της διαφοροποίησης, δεδομένου ότι η ιδιοποίηση των αντικειμένων αποτελεί πηγή κοινωνικής σήμανσης (*marquage social*) με βάση συγκεκριμένες πρακτικές που αναπτύσσονται στο πλαίσιο συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, π.χ. χρήση από τους νέους, ή διαφορές στη χρήση ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες (Jouët, 2000, σελ. 504).

Όμως, η διαδικασία της κοινωνικής ιδιοποίησης των νέων τεχνολογιών δεν αποτελεί γραμμικό φαινόμενο αλλά εμπεριέχει βαθιές διαφορές και ανισότητες μεταξύ των υποκειμένων κατά την επαφή τους με τα ψηφιακά εργαλεία και την ψηφιακή γλώσσα. Για να προσεγγίσουμε τις εν λόγω διαφορές μπορούμε να χαρτογραφήσουμε τις εμπλεκόμενες μεταβλητές με βάση διάφορα επίπεδα ανάλυσης και ταξικών διαιρέσεων. Αφενός, μπορούμε να διακρίνουμε τρία επίπεδα ανάλυσης για τη μελέτη της κοινωνικής ιδιοποίησης των νέων τεχνολογιών. Αρχικά, υπάρχει το ατομικό επίπεδο όπου ο χρήστης προσαρμόζει την καινοτομία στην προσωπικότητά του, ενσωματώνοντάς τη στο κινητικό-αντιληπτικό του σύστημα, τις εργασιακές του συνήθειες και την προηγούμενη εμπειρία του. Δεύτερον, υπάρχει το επίπεδο της ομάδας που ανήκει, όπου θεμελιώδη ρόλο διαδραματίζουν η εργασιακή κουλτούρα, η ηλικία και το μέσο. Τέλος, υπάρχει και το επίπεδο της κουλτούρας, υπό τη γεωγραφική έννοια της τοπικής και εθνικής κουλτούρας. Σε αυτό το επίπεδο, η ίδια τεχνική καινοτομία λαμβάνει δυνητικά διαφορετικές μορφές ιδιοποίησης ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος στο οποίο ενσωματώνεται (Gras, 1994: 261-262, όπως αναφέρεται από τους Jauréguiberry και Proulx, 2011: 82).

Συμπληρωματικά, για να ερμηνεύσουμε τις πρακτικές κοινωνικής ιδιοποίησης των νέων τεχνολογιών καταφεύγουμε όχι μόνο στους καθοριστικούς οικονομικούς

παράγοντες αλλά και στους διάφορους πολιτισμικούς ανταγωνισμούς που διαπερνούν τις κοινωνικές τάξεις σύμφωνα με τον Granjon (2009:33-37). Πρόκειται για τις λεγόμενες «ταξικές διαιρέσεις» (*fracturas de clase*) (εκπαίδευση, φύλο, γενιά) που οδηγούν σε κοινωνικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κοινωνικών δρώντων και βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση:

1. Ταξική διαίρεση. Πρόκειται για την ανάλυση των διαφορετικών χρήσεων με βάση κοινωνικές κατηγορίες, όπως το μορφωτικό επίπεδο ή το επίπεδο εισοδήματος των χρηστών. Ποικίλες μελέτες που έχουν εστιάσει στο ζήτημα της χρήσης των νέων τεχνολογιών στις λαϊκές τάξεις καταδεικνύουν την ύπαρξη διαφοροποιημένων μορφών ιδιοποίησης ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο των χρηστών. Οι πτυχιούχοι έχουν πιο ειδικές γνώσεις, ενώ υιοθετούν πρακτικές συζήτησης στα φόρουμ και κάνουν δημοσιεύσεις που αναδεικνύουν το πολιτιστικό τους επίπεδο. Αντιθέτως, τα άτομα που δεν διαθέτουν κάποιο πτυχίο αντιμετωπίζουν δυσκολίες χειρισμού και αφιερώνονται/επιλέγουν κυρίως στην ψυχαγωγική χρήση των νέων τεχνολογιών, επεκτείνοντας στην ουσία τις τηλεοπτικές τους πρακτικές (ο.π. 59-60).
2. Έμφυλη διαίρεση. Ο όρος αυτός αναφέρεται στην αρσενική κυριαρχία επί των ψηφιακών αντικειμένων. Παρότι μετά από πάνω από τρεις δεκαετίες η πρόσβαση των γυναικών στα τεχνολογικά μέσα και η συχνότητα της χρήσης των νέων τεχνολογιών από αυτές έχουν βελτιωθεί σημαντικά, συνεχίζουν να υφίστανται σημαντικές διαφορές στις μορφές ιδιοποίησης, οι οποίες καταδεικνύουν την ύπαρξη έμφυλων τάσεων και κέντρων συμφερόντων που αναπαράγουν κατά κάποιο τρόπο τα χαρακτηριστικά του δίπολου «αρσενικό-θηλυκό». Οι μελέτες σχετικά με τις μορφές ιδιοποίησης του διαδικτύου καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι μορφές χρήσης που απαιτούν υψηλότερες τεχνικές δεξιότητες παραμένουν, κατά πλειοψηφία, προνόμιο των ανδρών, ενώ στις γυναίκες αποδίδονται πρακτικές που σχετίζονται με την επέκταση του κοινωνικού τους ρόλου, δηλαδή με τη διατήρηση των σχέσεων του νοικοκυριού με τον εξωτερικό κόσμο ή τη γυναικεία κουλτούρα ανταλλαγής προσωπικών συμβουλών (Jouët, 2011: 60-61).

3. Ηλικιακή διαίρεση / γενεών. Οι διαφορετικές χρήσεις των νέων τεχνολογιών έχουν συμβάλει στον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των γενεών, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τις πολιτισμικές και κοινωνικές πρακτικές των «ψηφιακών γηγενών» σε σύγκριση με τους γηραιότερους και τον τρόπο που χρησιμοποιούν την τεχνολογία. Για παράδειγμα, ο πολλαπλασιασμός των ψηφιακών αντικειμένων εντός της οικογένειας έχει οδηγήσει σε μια αναδιαμόρφωση των χώρων διαβίωσης, όπου ο γονεϊκός έλεγχος της πρόσβασης στο διαδίκτυο έρχεται σε αντίθεση με τη χρήση των νέων τεχνολογιών από τους εφήβους, οι οποίοι εκφράζουν μέσω αυτών την επιθυμία τους για αυτονομία και χειραφέτηση από την οικογένεια, και συμμετέχουν σε ομάδες συνομηλίκων που μοιράζονται την ίδια νεανική κουλτούρα (ο.π. 61-62).

Στόχος της ανάλυσης των χρήσεων των νέων τεχνολογιών με βάση τα ανωτέρω επίπεδα και τις διαιρέσεις που αναφέρθηκαν είναι να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικοί δρώντες συμμετέχουν στις κοινωνικές σχέσεις που ασκούν πίεση και διαμορφώνουν τις εν λόγω τεχνολογικές χρήσεις. Παράλληλα, αυτή η ανάλυση μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι δρώντες παρεκκλίνουν και δημιουργούν μη τυπικές πρακτικές (ιδιοποιήσεις, διαπραγματευμένες χρήσεις, κ.λπ.) με βάση την ομάδα στην οποία ανήκουν και/ή στις αντιλήψεις τους.

Η θεωρητική χαρτογράφηση της χρήσης και της ιδιοποίησης των νέων τεχνολογιών αποτελεί μια προσπάθεια υπέρβασης των τεχνοκεντρικών εστιάσεων που παραδοσιακά κυριαρχούν στον τομέα της έρευνας των επικοινωνιών. Σε αυτό το πλαίσιο, το τεχνολογικό φαινόμενο πολιτικοποιείται, συνδέοντας τις διάφορες εναλλακτικές χρήσεις της τεχνολογίας με την ανάπτυξη διαδικασιών κοινωνικής αλλαγής. Συνεπώς, θα πρέπει να προσεγγίσουμε τις νέες τεχνολογίες ως χώρο εξουσίας και συγκρούσεων, όπου τα υποκείμενα έχουν μεν ως αφετηρία τη θέση τους στις κοινωνικές σχέσεις κυριαρχίας αλλά υπηρετούν και τα δικά τους συμφέροντα και τις δικές τους ανάγκες, αναπτύσσοντας έτσι τη δική τους γλώσσα και δομώντας τις δικές τους μορφές επικοινωνίας και τη δική τους κοινή λογική. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναπτύσσεται μια «πολιτισμική ηγεμονία η οποία, παρότι

δομείται σε συνάρτηση, παράλληλα και σε σύγκρουση με την ηγεμονία των κυρίαρχων τάξεων, προσφέρει και ανεξάρτητα πεδία κοινωνικής δράσης, συμπεριλαμβανομένης και της ταξικής πάλης» (Mosco, 2009: 333).

Συμπερασματικά, η ενσωμάτωση όλου του εύρους της κοινωνικής ιδιοποίησης των νέων τεχνολογιών στο δικαίωμα στην επικοινωνία αποτελεί μια σημαντική πρόκληση που θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε έτσι ώστε να είμαστε σε θέση να μιλάμε για μια ριζικά δημοκρατική ψηφιακή πολιτειότητα.

4. Βιβλιογραφία

Benítez Eyzaguirre, Lucía (2013), «La dimensión transnacional de la ciudadanía digital», Sierra Caballero, Francisco (Επιμ.), *Ciudadanía, tecnología y cultura. Nodos conceptuales para pensar la nueva mediación digital*, Βαρκελώνη: Gedisa.

Bustamante Donas, Javier (2007), «Los nuevos derechos humanos: gobierno electrónico e informática comunitaria», *Enlace, Revista Venezolana de Información, Tecnología y Conocimiento*, Μάιος-Αύγουστος, τόμος 4, τεύχος 2, Βενεζουέλα: Πανεπιστήμιο Zulia.

Bustamante Donas, Javier (2010), «Segundos pensamientos. La cuarta generación de derechos humanos en las redes digitales», *Telos (Cuadernos de Comunicación e Innovación)*, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2010. Μαδρίτη: Fundación Telefónica.

Crovi Druetta, Delia (2013), «Matrices digitales en la identidad juvenil», Sierra Caballero, Francisco (Επιμ.), *Ciudadanía, tecnología y cultura. Nodos conceptuales para pensar la nueva mediación digital*, Βαρκελώνη: Gedisa.

Granjon, Fabien και Le Foulgoc, Aurélien (2011), «Penser les usages sociaux de l'actualité», *Revue Reséaux*, τ. 170 (6), σελ. 17-43.

Granjon, Fabien (2009), «Les usages du PC et d'Internet au sein des classes populaires. Inégalités numériques et rapports sociaux de classe, de sexe et d'âge», Granjon, Fabien, Lelong, B., Metzger, J. L. (Επιμ.) (2009): *Inégalités numériques: clivages sociaux et modes d'appropriation des TIC*, Παρίσι: Hermes – Lavoisier.

Hamelink, Cees (2000), *The Ethics of Cyberspace*. Λονδίνο: Sage.

Herscovici, Alain (2005), «Economía de la comunicación, lógicas sociales y territorialidad», Bolaño, César, Mastrini, Guillermo, Sierra Caballero, Francisco (Επιμ.), *Economía Política, Comunicación y Conocimiento. Una perspectiva crítica*

latinoamericana, Μπουένος Άιρες: La Crujía.

Jauréguiberry, Francis και Proulx, Serge (2011), *Usages et enjeux des technologies de communication*. Τουλούζη: Ed. Érès.

Jouët, Josiane (2011), «Des usages de la télématique aux Internet Studies», Denouël, J. Y Granjon, F. (Επιμ.): *Communiquer a l'ère numérique. Regards croisés sur la sociologie des usages*, Παρίσι: Presses des Mines.

Jouët, Josiane (2000), «Retour critique sur la sociologie des usages», *Revue Réseaux*, τ. 100 (18), σελ. 487-521.

MacBride, Sean (1980), *Un solo mundo, voces múltiples*, Μεξικό: FCE/UNESCO.

Marí, Víctor και Sierra Caballero, Francisco (2007), «Capital informacional y apropiación social de las nuevas tecnologías. El papel de las redes críticas de empoderamiento local en la Sociedad Europea de la Información» [Ανέκδοτο κείμενο].

Martín Barbero, Jesús (1989), «Comunicación y cultura, unas relaciones complejas», *Telos*, τεύχος 19, Μαδρίτη: Fundación Telefónica.

Martín Barbero, Jesús (2002a), *Oficio de cartógrafo. Travesías latinoamericanas de la comunicación en la cultura*, Μεξικό: Fondo de Cultura Económica.

Martín Barbero, Jesús (2002b), «Jóvenes: comunicación e identidad», *Pensar Iberoamérica, Revista de Cultura*, τ. 0, Φεβρουάριος, Organización de Estados Iberoamericanos. Ανάκτηση: 17 Ιουλίου 2013 από τη σελίδα: <http://www.oei.es/pensariberoamerica/ric00a03.htm>.

Mattelart, Armand (2002a), *História da Sociedade da Informação*, Σάο Πάολο: Loyola.

Mattelart, Armand (2002b), *Geopolítica de la cultura*, Σαντιάγο (Χιλή): LOM Ediciones.

Mattelart, Armand (2005), «Sociedad de la Información. Premisas, nociones e historia de su construcción. Claves para comprender el Nuevo Orden Internacional», VV.AA.: *Sociedad de la Información: desafíos y articulaciones regionales*, Κόρδοβα: Escuela de Ciencias de la Información.

Mosco, Vincent (2009), *La economía política de la comunicación. Reformulación y renovación*, Βαρκελώνη: Bosch.

Robins, Kevin y Webster, Frank (1999), *Times of the Technoculture. From the information society to the virtual life*, Λονδίνο: Routledge.

Saffon, María Paula (2007), «El derecho a la comunicación: un derecho emergente» [Recurso Electrónico]. Μπογκοτά: Centro de Competencia en Comunicación para América Latina. Ανακτήθηκε στις 19 Οκτωβρίου 2013 από τη σελίδα:

http://www.mujaesenred.net/IMG/pdf/Derecho_a_la_Comunicacion_.pdf

Sassen, Saskia (2003), *Contrageografías de la globalización. Género y ciudadanía en los circuitos transfronterizos*, Μαδρίτη: Traficantes de Sueños.

Sierra Caballero, Francisco (2006), *Políticas de comunicación y educación. Crítica y desarrollo de la Sociedad del Conocimiento*, Βαρκελώνη: Gedisa.

Sierra Caballero, Francisco (2013), «Ciudadanía, comunicación y ciberdemocracia. Un enfoque sociocrítico del Capitalismo Cognitivo», Sierra Caballero, Francisco (Επιμ.), *Ciudadanía, tecnología y cultura. Nodos conceptuales para pensar la nueva mediación digital*, Βαρκελώνη: Gedisa.

Suárez, Víctor (2013), «UNESCO-UIT frente al mismo espejo. Internet será ahora de y para todos los pueblos», *Comunicación – Estudios venezolanos de comunicación*, τ. 161 (1), 22-25.

Subirats, Joan (2002), «Los dilemas de una relación inevitable. Innovación democrática y tecnologías de la información y de la comunicación», Κάρο.

Carou, Heriberto (2002), *Democracia digital: límites y oportunidades*, Μαδρίτη: Trotta.

Webster, Frank (1995), *Theories of the Information Society*, Νέα Υόρκη: Routledge.